

УДК 343.92

О.М. ГУМІН, канд. юрид. наук, доц., Львівський державний університет внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНА НАСИЛЬНИЦЬКА ПОВЕДІНКА ЯК НЕГАТИВНЕ СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ

Ключові слова: насильство, насильницька поведінка, кримінальна насильницька поведінка, форми насильницької поведінки

Дослідження спрямованості культурно-історичної думки людства під виглядом різнорідних концепцій і теорій свідчить, що здавна та до наших днів питання щодо розуміння кримінальної насильницької поведінки концентрується навколо поняття добрих і злих начал у світі. Насильство було універсальним інструментом вирішення будь-якої проблеми, специфічною соціальною дією, за допомогою якої окремі індивіди, різні соціальні групи та класи, громадські й державні об'єднання людей стверджували своє існування, відстоювали і захищали власні цінності та ідеали, культурне і матеріальне надбання, або ж навпаки – привласнювали собі створене іншими, що свідчить про функціональність та багаторівневість цього феномену в історії людства [1, с.6]. Є всі підстави стверджувати, що в будь-якому випадку насильство певним чином притаманне життєдіяльності суспільства. Еволюція суспільства свідчить про постійне зростання значення насильства в суспільних відносинах.

Різні прояви насильницької та кримінально-насильницької поведінки детально досліджували як світові, так і провідні сучасні російські та українські науковці у сфері психології, кримінології кримінального права та інших наук: зокрема, К. Бартол, Л.В. Франк, С.М. Абельцев, А.П. Закалюк, І.А. Хозраткулова, О.Ю. Юрченко, М.Й. Коржанський, О.М. Костенко, В.І. Шакур, та інші фахівці.

На підставі узагальнення емпіричного матеріалу та питань, які досліджуються вказа-

ними вченими, автор поставив собі завданням з'ясувати теоретико-методологічні засади дослідження феномену насильницької та кримінально-насильницької поведінки особи, що включає розгляд концептуальних питань щодо розуміння сутності вказаних категорій. Автором також виокремлено основні ознаки, притаманні насильству та досліджено форми прояву насильницької поведінки, що є новизною роботи.

В традиційно утворених суспільствах насильство частіше всього виступало в формах безпосередньої реакції на «чужого», включаючи його знищення. Водночас, ще з давніх-давен люди, усвідомлюючи наявність кримінальної насильницької поведінки в суспільстві, намагались всіма засобами боротися з тими діями, які є надзвичайно небажаними для кожного народу, нації, етнічної групи, нарешті, окремої родини та кожної людської істоти, що прагнуть єдиного суспільно бажаного результату: миру, щастя та процвітання. За нашим переконанням розвиток суспільства потребував усвідомити необхідність відмовитись від силових варіантів досягнення цілей, вирішення соціальних конфліктів.

У результаті розуміння кримінального насильства як вади суспільного розвитку, людство виробило певну готовність відмовитись від нього як в міжособистісній, так і в міжнародній практиці. Уявлення про те, що прояв кримінальної насильницької поведінки породжує тільки насильство, призводить до того, що встановилось та продовжилось формування етики і практики ненасильницької боротьби за більш справедливе суспільство. Зокрема, найбільш яскраво це було продемонстровано в працях М. Ганді, М.Л. Кінга і деяких інших відомих дослідників та політиків.

Однак ХХ століття, особливо його перша половина, не виправдала тих надій на неухильну ходу гуманізму і прогресу, які поклалися на нього в кінці ліберального ХІХ століття. Звісно, поряд із епохальними досягненнями науки і технології, економічним зростанням, а також небаченим підвищенням

добробуту, позитивними соціальними реформами в певних країнах ці явища унеможливились у зв'язку зі світовими війнами і жорстокими тоталітарними режимами, грандіозними епідеміями насильства, в яких владні структури відповідних держав (при схваленні більшості або, принаймні, дуже значній частині своїх громадян) організували винищення величезних мас населення в чужих і власних країнах.

Останні роки другого тисячоліття також не стали винятком у перебігу подій, визначених історією кримінального насильства. Вони ще раз підтвердили те, що останнє століття, поряд з його грандіозними технологічними досягненнями та винаходами, підкоренням космосу та атомної енергії, – це століття, яке було і залишається періодом найбільш кривавих, жорстоких насильницьких дій та терору, світових воєн, страждань та загибелі мільйонів людей, яке так і не знайшло засобів для подолання реальної загрози існуванню цивілізації – кримінального насильства.

Вважаємо, що незалежно від ірраціонального (на рівні вірувань, почуттів, релігії), чи раціонального (на рівні філософсько-правових теорій) розв'язання цієї проблеми на користь добра чи зла, проблема боротьби з кримінальним насильством складає світоглядну канву оптимістичного, але в той же час песимістичного погляду на її подолання. До сих пір залишаються актуальними слова американського філософа Дж. Лоуренса, який досліджуючи прояв кримінального насильницької поведінки писав: «Насильство набуло «модної тематики» в науці та політиці. Воно викликає багато спірних питань та суперечливих позицій» [2, с.57].

Природно, виникає питання про першопричини цих нещасть, які існують у самих цивілізованих країнах світу. Де є та межа, що справджує застосування насилля і знищення однією людиною інших?

На наш погляд, відповідь можна відшукати в роздумах про прояв кримінального насильницької поведінки визначних історією, адже зашорене, нав'язливе трактування без-

умовно передусе розумінню та відтворенню кримінального насильства, тобто можливо дослідницька помилка в з'ясуванні значення кримінального насильства призводила до наслідкування саме такого змісту явища мільйонами людей та провокувала появу таких же традицій, ідеологічних установок і політичних програм.

Вважаємо за необхідне виділити певні взаємозв'язки кримінальної насильницької поведінки з різними факторами:

1) посилюються прояви насильницької поведінки в період соціально-економічних і політичних перетворень, соціальних реформ і революцій. На цю закономірність вказували ще античні філософи, говорячи, що безладдя в державі призводить до зростання насильства (Сократ, Платон, Аристотель);

2) залежність кримінально-насильницької поведінки з невмінням правильно жити. Цей взаємозв'язок простежується ще в період античності і суть його полягає в тому, що якщо особа вже стоїть на шляху вчинення насильства, яке для них є джерелом прибутків, розваг, повсякденним життям, то зійти з нього буде вкрай важко. З цього можна припустити, що найбільш криміногенна категорія осіб – це раніше судимі;

3) залежність між зростанням населення та насильницькою поведінкою;

4) залежність між насильницькою поведінкою та нормальною адаптацією людини в суспільстві;

5) залежність між насильницькою поведінкою та агресивною спрямованістю;

6) залежність між особистісними відхиленнями та насильницькою поведінкою;

7) насильницька поведінка зростає в період зубожіння населення;

8) залежність між насильницькою поведінкою та соціальним середовищем, в якому розвивається насильник. Звісно культивування через засоби масової інформації, художньо-творчого мистецтва насильства, сексоманії, алкоголізму, наркоманії, неправильне виховання, байдуже ставлення сім'ї до дитини призводить до того, що особа виростає де-

формованою. А тоді дивуються: чому ж зростають немотивовані насильницькі злочини, вбивства, зґвалтування, інші збочення в поведінці людей;

9) залежність між когнітивними процесами та насильницькою поведінкою.

Характерно, що всі зазначені закономірності виводяться з особливостей наукових поглядів вчених на прояв насильницької поведінки, а тому відповідним чином повинні корегуватися в державі, при цьому, враховуючи соціально-економічні умови тієї чи іншої країни, її політичні та правові традиції.

Сучасне суспільство пережило столітній перехід зміни цивілізаційних віх, які характеризуються динамічними процесами глобальної модернізації всіх сфер суспільного життя. Цей процес супроводжувався багатьма катаклізмами, кризою економічних відносин, загостренням конкурентної боротьби за виживання та панування на світовій арені, що призвело до пошуку нового, більш раціонального і справедливого порядку [3, с.8].

Кримінальну насильницьку поведінку зумовлює існування зростаючої тенденції загальної невдоволеності, під час якої спостерігається приріст внутрішнього напруження, відчуття насильства зі сторони минулого, яке поєдналось з теперішнім. І це все відбувається на фоні сучасної соціально-економічної нестабільності, що безумовно потребує негайного суспільно-особистісного втручання. Звичайно, що прогрес суспільства обов'язково внесе зміни в поведінку людини, і в те, що називається кримінальною насильницькою поведінкою. Можливо, через підвищення культурного рівня людини та надбання духовних благ, обсяг діянь, які формують кримінально-насильницьку поведінку буде значно меншим, так як деякі вчинки не будуть мати такої суспільної важливості та не відноситимуться до числа кримінальних.

Слід акцентувати увагу на таких притаманних насильству ознаках:

- може охоплювати будь-яке приниження людини, все те, що своїм наслідком має обмеження індивідуалістичних фізичних і ду-

ховних поглядів на життя, заважає оволодівати повнотою можливостей особистісного характеру;

- може бути прямою формою застосування сили чи погрози такого застосування: вбивство, зґвалтування, розбій. Тобто, так звані тяжкі форми насильницьких дій;

- може передбачатися в чинних Кримінальному та Цивільному кодексах, Кодексі про адміністративні правопорушення та інших нормативних документах, а може й не мати такої характеристики;

- посягає не тільки на тілесну будову чи сексуальну недоторканість людини, але й на психічне здоров'я та економічну свободу.

За результатами проведених нами досліджень, 94,5 % респондентів підтримують позицію, що в більшості випадків насильницька поведінка проти особи проявляється як комбінація фізичної, сексуальної, емоційної та економічної образи. На нашу думку, правильно виділяти не тільки фізичну та психічну шкоду заподіяну кримінальною насильницькою поведінкою, але й сексуальні та економічні форми пригнічення. Саме в цьому простежується відмінність між насильством та кримінальним насильством.

Тому, насильство є ширшим по відношенню до «кримінального насильства», адже спектр дій суто насильства значно різноманітніший.

Ми вважаємо, що шкода, яка заподіяна насильством і особливо кримінальним насильством, досить різна, але в основному вона зводиться до певних оцінок діяння в фізичному, сексуальному, психологічному та економічному вимірі, тому залежно від цього попередньо відноситься до тієї чи іншої категорії насильницьких дій. Наприклад, затоплення квартири та її підпал. Як у першому, так і в другому випадку простежується наявність психологічних та економічних страждань, проте їх суспільна небезпека визначає певне віднесення дій до категорії насильства чи кримінального насильства.

Наявність відповідної шкоди ще не означає, що це кримінальне насильство у чисто-

му вигляді, потрібна ще й кримінально-правова норма, тому ще однією відмінністю між суто насильством та кримінальним насильством є те, що насильницькі дії передбачені досить різноманітною кількістю нормативних документів, а кримінальне насильство виключно Кримінальним кодексом України.

Кримінальне насильство, виступаючи специфічним явищем, має своє власне смислове навантаження. Саме тому можна говорити про комплекс детермінантів кримінального насильства, головними з яких є насильницькі злочини. Отже, кримінальне насильство – це умисне діяння фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування, що наносить особі моральну, фізичну та психічну шкоду, посягає на економічні інтереси, і за вчинення якого передбачена кримінальна відповідальність.

Зауважимо, що сфера насильницької поведінки дуже різноманітна - починаючи від примусу та закінчуючи певним обмеженням вибору. Враховуючи, що йдеться тільки про дії, які передбачені чинним КК, правомірно говорити про кримінально-насильницьку поведінку, проявом якої виступає саме кримінальне насильство.

Виникає питання: навіщо виділяти насильство і кримінальне насильство, насильницьку і кримінально-насильницьку поведінку, адже все можна охопити лише насильницькою поведінкою та її проявом?

У міжнародних документах зазначається, що кримінальне насильство, будучи злочинним діянням, являє собою процес, який проходить на індивідуальному рівні, на рівні суспільства і є вельми поширеним на світовій арені [4, с.5]. Більше того, як зазначають понад 60 % респондентів, високий рівень насильства в цілому негативно впливає на рівень протиправної поведінки громадян і на стан здоров'я усіх членів суспільства.

Окрім вищенаведеного, виділення кримінально-насильницької поведінки в окрему правову категорію дозволить підкреслити її вкрай небажаний вплив: індивідуальний, суспільний та світовий. Кримінальне насильст-

во створює атмосферу страху, невпевненість в своїй безпеці, хвилювання про близьких, тому законодавча захищеність від прояву кримінальної насильницької поведінки дозволить почувати себе безпечніше у власній державі.

Кримінальна насильницька поведінка – це правова категорія, тому при визначенні цього поняття неможна обійтись без вказівки на її правові ознаки. Перш за все, треба звернути увагу на те, що насильницький вплив на людину чи групу людей завжди здійснюється протиправно, проти чи всупереч волі жертви, з умисною формою вини, і заподіює чи може заподіяти певну шкоду. Невинне чи необережне заподіяння шкоди людині, а також і вплив у суспільних інтересах, носить одиничний характер, і, як наслідок, втрачає характер досліджуваної кримінальної насильницької поведінки як такої, навіть при наявності всіх інших її ознак. До інших ознак ми відносимо, насамперед, наслідки, які мають вияв у формі заподіяння людині фізичної, економічної, психологічної та сексуальної шкоди.

Враховуючи вищенаведене, дамо власне визначення кримінальної та кримінально-насильницької поведінки.

Насильницька поведінка – це умисний насильницький вчинок чи їх сукупність, які спрямовуються на досягнення насильницької мети, і супроводжуються заподіянням шкоди, обумовлюючись при цьому певною потребою.

Навпаки, кримінальна насильницька поведінка – це передбачений кримінальним законом умисний насильницький вчинок чи їх сукупність, які спрямовуються на досягнення насильницької мети, супроводжуються заподіянням фізичної, економічної, сексуальної та психологічної шкоди, обумовлюючись при цьому певною потребою та в основному зводяться до вчинення насильницького злочину.

Аналізуючи форми насильницької поведінки, можна припустити, що:

- під фізичним насильством слід розуміти умисне порушення фізичного здоров'я чи

посягання на життя (фізичні блага), тобто його сутність полягає у завданні однією особою іншій побоїв, тілесних ушкоджень, незалежно від їх тяжкості чи заповідання смерті. У результаті фізичного насильства тіло може бути пошкоджене зовні (синці, садна, подряпини, порізи, інші поранення), що, як правило, призводить до ураження внутрішніх органів. Можливі також ушкодження внутрішніх органів без явних слідів ушкодження зовнішніх тканин;

- сексуальне насильство – це насильницьке посягання однієї особи на статеву свободу, статеве здоров'я чи статеву недоторканість іншої особи, що здійснюється всупереч волі останнього. Сексуальне насильство посягає на три основні блага: статеву свободу, статеву недоторканість та статеве здоров'я, і як правило здійснюється проти волі потерпілого, що заподіює йому різного роду шкоди;

- під економічним насильством пропонуємо розуміти умисне незаконне позбавлення чи обмеження однією особою іншої особи майнових прав, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати економічну недостатність, порушення фізичного чи психічного здоров'я. Економічне насильство пов'язане з порушенням прав та інтересів людини через незаконне позбавлення або обмеження його майнових прав. Віднесення економічного насильства до категорії кримінального обумовлене настанням певної шкоди, яка варіюється від економічного пригнічення до настання смерті;

- термін «психологічний» відноситься як до способу, так і до предмету та об'єкта впливу, і до тих змін, які вони викликають у психології людини. Тому під поняттям психологічного насильства розуміємо умисний вплив, пов'язаний з дією однієї особи на психіку іншої людини шляхом інформаційного психологічного впливу, яким може завдаватися або завдається шкода фізичному чи психічному здоров'ю, економічній незалежності чи сексуальним благам.

Багато століть люди досліджували приро-

ду кримінальної насильницької поведінки. Чи виступає насильницька поведінка інстинктивною, біологічно обумовленою або ж такою, що засвоюється в процесі спостереження і навчання, чи вона являється певним комбінованим варіантом цих характеристик?

Специфічні особливості прояву кримінального насильства у людини – це наслідок особливостей тієї соціальної сфери, яку вона в процесі історичного розвитку створила для себе. При такому розумінні проблема кримінальної насильницької поведінки, на думку В.Ф. Бассіна, перетворюється в проблему дослідження тих соціальних причин, які викликають насильство, певних фактів, які обумовлюють перехід тваринницьких проявів насильства в кримінально-насильницьку поведінку як соціальне явище [5, с.51, 55].

Ми погоджуємось із наведеним твердженням автора, адже кримінальна насильницька поведінка – це суто суспільне визначення, оціночна характеристика соціальної адаптації людей. Тому, визначивши фактори, які відіграють головну роль в її формуванні і збереженні, ми зможемо змінювати людську поведінку, застосовуючи процес маніпулювання первинністю.

Відомо, що існують як позитивні, так і негативні аспекти людської кримінальної насильницької поведінки. Багатьом людям, які займаються змагальними видами спорту, спортивною охотою, знаходяться на військовій службі, працюють в правоохоронних органах, приходиться проявляти кримінальну насильницьку поведінку в соціально прийнятних формах, що сприяє підвищенню якості їх життя.

Природні основи насильницької поведінки закладені в суперечливій природі суспільної життєдіяльності людини. Як в минулі віки на рівні забобонів, так і більшості пізніших релігійних і філософських вчень була притаманна думка про те, що не людина принесла зло в світ, і не в її силах звільнити світ від зла. Саме при натуралістично-матеріалістичному, світоглядно-методологічному розумінні життєдіяльності суспільства,

кримінальна насильницька поведінка виступає як соціальне явище, впливаючи із самих фундаментальних його основ, тому необхідно враховувати досягнення природничих наук, які активно сприяють виявленню причин і розробці заходів щодо запобігання кримінально-насильницької поведінки.

Таким чином, висвітлені нами позиції кримінологів дали змогу зробити висновок про те, що насильство є ширшим по відношенню до «кримінального насильства», адже спектр дій суто насильства значно різноманітніший.

Насильством є будь-який умисний фізичний, сексуальний, психологічний, економічний вплив однієї особи (групи осіб) на іншу особу (групу осіб), який здійснюється всупереч її волі у формі примушення до вчинення або до утримування від вчинення певних дій з метою підкорення своїй волі, і спричиняє або містить у собі загрозу спричинення моральної шкоди, шкоди фізичному, психічному здоров'ю чи економічним інтересам.

Кримінальне насильство – це умисне діяння фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування, що завдає

особі моральну шкоду, шкоду її фізичному, психічному здоров'ю чи економічним інтересам, за вчинення якого передбачена кримінальна відповідальність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Современные проблемы борьбы с преступностью : всеросс. науч.-практ. конф. : сборник материалов (юридические науки) – Воронеж : Изд-во Воронеж. ин-та МВД России, 2004. - 183 с.
2. Лоуренс Дж. Насилие / Лоуренс Дж. // Социальная теория и практика. - 1976. - № 9.
3. Шайхисламов Р. Б. Конфликтология : учебное пособие / Р. Б. Шайхисламов, И. В. Юдина. – Уфа, 2002. – 350 с.
4. Минская В. С. Поведение потерпевшего в генезисе преступлений против личности: дис. ... кандидата юрид. наук / В. С. Минская - М., 1972. – 317 с.
5. Бассин В. Ф. Проблема бессознательно-го в неосознаваемых формах высшей нервной деятельности / В. Ф. Бассин. – М. : Медицина, 1968. – 468 с.

Гумін О. М. Кримінальна насильницька поведінка як негативне соціальне явище / О. М. Гумін // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 56–61 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10gomncj.pdf>

На основі аналізу праць вітчизняних та зарубіжних вчених досліджено феномен насильницької та кримінально-насильницької поведінки особи в історичному розрізі; виокремлено основні ознаки, притаманні насильству, та форми прояву насильницької поведінки.

***

Гумин А.М. Криминальное насильственное поведение как негативное социальное явление

На основе работ отечественных и зарубежных ученых исследован феномен насильственного и уголовно-насильственного поведения личности в историческом разрезе; выделены основные признаки, присущие насилию, и формы проявления насильственного поведения.

***

Humin O.M. Criminal Violent Conduct as Negative Social Phenomenon

On the basis of works of domestic and foreign scientists an author carried out research of the phenomenon of violent and criminal-violent conduct of personality in a historical cut; basic signs, inherent violence, are also selected; the forms of display of violent conduct are investigational.